

מעדני שבת

פרשת ויצא תשפ"ד

גליון שע"ה

— מעדנים על הפרשה בהלכה ובאגדה —

נערך בס"ד ע"י מתתיהו אליהו הכהן זילביגר

סמיכת גאולה לתפילה בתפילת ערבית

כתיב (כח, יא) ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש. ודרשינן בגמ' (ברכות כ"ו:) אין פגיעה אלא תפילה מכאן שיעקב תיקן תפלת ערבית.

איתא בגמ' (ברכות ד':) אמר ר' יוחנן איזהו בן העולם הבא זה הסומך גאולה לתפילה של ערבית. ועוד איתא בגמ' שם (ט':) העיד רבי יוסי בן אליקים משום קהלא קדישא דבירושלים כל הסומך גאולה לתפילה אינו נזוק כל היום.

רש"י (ד':) מפרש סמיכת גאולה לתפילה רמזה דוד בספר תהלים, דכתיב ה' צורי וגואלי (תהלים י"ט), וסמך ליה יענך ה' ביום צרה (תהלים כ'), ואמרינן בברכות ירושלמי מי שאינו סומך גאולה לתפילה למה הוא דומה לאוהבו של מלך שבא ודפק על פתחו של מלך, יצא המלך ומצאו שהפליג אף הוא הפליג, אלא יהיה אדם מקרב להקב"ה ומרצוהו בתשבחות וקלוסין של יציאת מצרים והוא מתקרב אליו, ובעודו קרוב אליו יש לו לתבוע צרכיו.

איתא בגמ' (ברכות ד':) הא לא קא סמך גאולה לתפילה דהא בעי למימר השכיבנו, אמרי כיון דתקינן רבנן השכיבנו כגאולה אריכתא דמיא. תוס' שם כותבים ואנו שאומרים ברוך ה' לעולם כו' יראו עינינו אחר השכיבנו, אינו הפסק הואיל ותקינן להו רבנן ה"ל כגאולה אריכתא דתקינן לומר זה שבתוך כך לא ילך מבית הכנסת עד שיגמור כל אחד תפלתו. וגם יש באותם פסוקים י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות דשמנה עשרה, ואגב שתקנו לומר אותם פסוקים תקנו לומר חתימה של יראו עינינו.

תוס' ממשיך שצריך ליזהר שלא לספר בין גאולה דערבית לשמנה עשרה. ולא כשיטת רב עמרם שפירש שאומרים קדיש בין גאולה לתפלת ערבית לאשמעינן דלא בעינן מסמך גאולה דערבית לתפילה משום דתפלת ערבית רשות. וכן נפסק בשו"ע (רל"ו ב') אין לספר בין גאולה דערבית לתפילה, ואף הנוהגין לומר י"ח פסוקים ויראו עינינו, אין להפסיק בין יראו עינינו לתפילה.

אמירת ברוך ה' לעולם

הרמ"א כתב ראיתי מדקדקים נהגו לעמוד כשאומרים ברוך ה' לעולם וכו'. ומנהג יפה הוא כי נתקנו במקום תפלת י"ח, ועל כן ראוי לעמוד בהן כמו בתפילה. המ"ב כתב שהרבה אחרונים כתבו דיותר טוב שלא לעמוד כדי להראות שאין רוצה לצאת בזה תפילת י"ח, אך כשמתפלל שמ"ע תחילה עם הצבור ואח"כ ק"ש וברכותיה אז יוכל לאמרו מעומד. אם הוא משער שעד שיגיעו הצבור לשמונה עשרה יוכל לומר ק"ש וברכותיה עד שומר עמו ישראל לעד יעשה כן וידלג ברוך ה' לעולם וכו' ויתפלל שמ"ע עם הצבור דאותן הפסוקים אינן אלא מנהג ויש גדולים שסוברים שאין לאומרו. ויאמר ברוך ה' לעולם וכו' אחר התפילה. אכן במעשה רב כתב דאחר התפילה לא יאמר הפסוקים דברוך ה' לעולם וכו' כי לא נתקן אלא לאומרו במקומו ולא אחר שכבר התפלל ערבית, וע"כ טוב שלא יחתום ברכת יראו עינינו אלא יאמר עד כי אין לנו מלך אלא אתה.

יש כמה קהילות שנהגו לא לאמרו במוצ"ש וחוה"מ וליל ט"ב וליל פורים ושושן פורים, כיון שלא תיקנוהו אלא מפני המתאחרים לתפילה מחמת מלאכה ובאותן יש קצת איסור מלאכה ואין חשש שיאחרו לתפילה.

בשבת ויו"ט

הרמ"א (ק"א א') כתב ש"א הא דצריך לסמוך גאולה לתפילה, היינו דוקא בחול או ב"ט אבל בשבת אין צריך, דטעמא דבעינן למסמך גאולה לתפילה הוא משום דכתיב יענך ה' ביום צרה וסמך ליה יהיו לרצון אמרי פי וגו' וגואלי, ושבת לאו זמן צרה. ומ"מ ב"ט צריך לסמוך גאולה לתפילה משום שהם ימי הדין כדתנן במשנה (מסכת ראש השנה) בפסח נדונים על התבואה וכו', וטוב להחמיר אם לא במקום שצריך לכך. המ"ב (סק"ז) מביא טעם אחר על הא דיו"ט דינו כחול לענין זה כיון שיום זה הוי בשאר ימים יום צרה שייך ביה הפסוק דיענך ה'. ונפקא מינא בין הטעמים לענין יום טוב שחל בשבת.

הטור (רס"ז) כתב ונוהגין לומר פסוק ושמרו בני ישראל לומר שאם ישמרו שבת אין צריכין שמירה, והוא מעין גאולה כי כשישמרו ב' שבתות מיד נגאלין. האבודרהם מוסיף שבי"ט אומרים פסוקי המועד, ג"כ לומר שיפרוס ה' עלינו סוכת שלומו אם נשמור המועד כראוי.

הדרישה שם כתב טעם אחר כי חשבינן ליה כתפילה אריכתא, דכיון שבא להזכיר קדושת היום בשמ"ע, הלכך צריך להזכיר קודם לכן מעין המאורע, וכעין דברי הרשב"א (ח"א סי' רצ"ג) להתיר בראש חודש להשמש להכריז קודם תפילת ערבית 'עלה ויבוא', כיון דצורך תפילה הוא.

חילוקים בין שחרית וערבית

השו"ע (ק"א א') כתב צריך לסמוך גאולה לתפילה ולא יפסיק ביניהם אפי' באמן אחר גאל ישראל וכן אין לומר הפסוק כי שם ה' אקרא. הרמ"א כתב ש"א שמותר לענות אמן. המ"ב (ס"ו ס"ק ל"ה) כתב כדי לצאת לכו"ע יכוין לסיים עם הש"ץ בשוה ואז אינו מחוייב לענות אמן או שיתחיל שמ"ע מעט קודם הש"ץ דהיינו הפסוק ה' שפתי וגו' דבזה המעט ודאי ליכא קפידא דאין ניכר כלל הקדמתו. אך בתפלת ערבית מותר לענות אמן אחרי הברכה והקדיש. המ"ב מוסיף שאפי' בשהייה בעלמא יותר מכדי דיבור יש לזהר לכתחלה. השערי תשובה כתב שאפי' להיות שומע כעונה אסור, ובזה חמור טפי באמצע שמונה עשרה שמותר לשמוע לקדושה.

עוד כתב השו"ע (ס"ו ט') אין לענות קדיש וקדושה בין גאולה לתפילה. ואם עדיין לא שמע קדושה או ברכו ימתין בשירה חדשה כדי לענות. המ"ב כתב שיש מאחרונים שכתבו דבשבת מותר לענות קדיש וקדושה בין גאולה לתפילה. והפמ"ג שם כתב שבתפלת ערבית מותר לענות קדיש וקדושה בין גאולה לתפילה.

עוד כתב השו"ע (ק"א) אם עד שלא קרא ק"ש מצא ציבור מתפללין, לא יתפלל עמהם, אלא קורא ק"ש ואח"כ יתפלל, דמסמך גאולה לתפילה עדיף. אולם גבי תפילת מעריב כתב השו"ע (רל"ו ג') שיתפלל עם הציבור ואח"כ יקרא ק"ש עם ברכותיה, דתפלת הציבור עדיפא ממסמך גאולה לתפילה דערבית. וכ"ז דוקא כשאין אח"כ מנין אחר להתפלל עמהם דאל"ה אין לו לבטל מצות סמיכת גאולה לתפילה.

עוד כותב השו"ע גבי תפילת ערבית מותר להכריז ראש חדש וכן על הנסים בין קדיש לתפלת ערבית ולא הוי הפסק, כיון שהוא צורך התפילה. אכן בתפילת שחרית אסור להכריז.

כתיב (כח, כ) 'וידר יעקב נדר לאמר אם יהיה אלקים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך', איתא במדרש שמרני מלשון הרע.

החפץ חיים (זכור למרים ריש פרק כ"ו) כתב שמעתי על גאון אחד וצדיק בדור שלפנינו בעת שהיה צריך לדבר עם אנשים אודות עניני העולם, היה דרכו לבקש בחשאי מהשי"ת שישמרהו מלשון הרע. ובאמת מקרא מלא הוא כדמצינו ביעקב אבינו שאמר ושמרני מלשון הרע, לפי שהלך אצל לבן שהוא מקור המרמה והרמאות והיה ירא שמא ילמד ממעשיו, לפיכך אמר בדרך הזה ר"ל ללבן, לאפוקי בעת שהיה בבית מדרשו של שם ועבר לא היה צריך לירא מזה. ובני אדם כמונו צריכים בכל עת לבקש מה' יתברך על זה.

כתיב 'וילך ראובן בימי קציר חיטים'. אמרו חז"ל (סנהדרין צ"ט:): דמנשה דרש באגדות של דופי ואמר וכי לא היה למשה לכתוב אלא וילך ראובן.

החתם סופר בתורת משה מפרש דדוקא מנשה הקשה כן אבל לדידן לא קשה דקציר חיטים היינו עצרת כדמצינו בכמה מקומות שכל מקום שנאמר קציר חיטים הוא עצרת, ובשבועות היה מביאין שתי לחם שבאו מחטים, והקרא בא לרמז שמאותה מעשה שהיה בימי קציר חיטים היינו שבועות נולד עמוד התורה יששכר יודעי בינה לעיתים. וכל זה נוכל להבין מסיפור הזה לפי אמונתנו בתורה אבל מנשה שכפר בתורה לכך דרש זה באגדות של דופי.

כתיב (לב, א) 'וישב לבן למקומו ויעקב הלך לדרכו'. ויש להבין מדוע אצל לבן כתיב מקום ואצל יעקב כתיב דרכו.

המשך חכמה מפרש כי מי שיש לו איש קדוש כיעקב בתוך ביתו, הלא ראוי להתבסס ממעשיו ומחכמתו ולקיים בו מה דכתיב (משלי יג, כ) 'הלוך את חכמים וחכם', ולא כן היה אצל לבן אלא כאשר הלך יעקב שב לבן למקומו הראשון, היינו מצבו הרע בדיעות ובמידות, רמאי ואוהב ממון. אבל יעקב הלך לדרכו, כי הצדיק הוא הולך ממקום הראשון למעלות גדולות וכמו שאמרו בגמ' (ברכות ס"ד.) תלמידי חכמים אין להם מנוחה בעולם הזה ובעולם הבא שמתוספים מעלה ומעלה מיום ליום, ומיד כתיב בו 'ויפגעו בו מלאכי אלקים'.

רבינו יונה (ברכות ב'). תמה מדוע אמרו חז"ל איזהו בן העוה"ב זה הסומך גאולה של ערבית לתפלה של ערבית, וכי מפני שסומך גאולה לתפלה יש לו שכר כל כך שיהיה בן עוה"ב, ומפרש שהטעם שזוכה לשכר גדול כזה מפני שהקב"ה כשגאלנו והוציאנו ממצרים היה כדי שנהיה לו לעבדים, והתפלה היא עבודה, וכשהוא מזכיר יציאת מצרים ומתפלל מיד הוא מראה שכמו שהעבד שקונה אותו רבו חייב לעשות מצות רבו, כן הוא מכיר הטובה והגאולה שגאל אותו הבורא ושהוא עבדו ועובד אותו, וכיון שמכיר שהוא עבדו מפני שגאלו ועושה רצונו ומצותיו נמצא שבעבור זה זוכה לחיי העולם הבא.

ועוד טעם אחר כי שכשמזכיר גאולת מצרים ומתפלל מיד הוא מראה שבוטח בה' בתפלה כיון שמבקש ממנו צרכיו, שמי שאינו בוטח בו לא יבקש ממנו כלום. וכיון שמזכיר עכשיו אותה הגאולה שבטחו אבותינו בה' והצילים ומתפלל מיד נמצא שגם הוא בוטח בו שיענה אותו כמו שענה לישראל בעבור שבטחו בו ומפני זה מזכיר אותה הגאולה ומתפלל מיד והבטחון הוא עיקר היראה והאמונה ולפיכך זוכה בסיבתו לחיי עולם הבא.